

ЖУПНИК В. В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри права
(Заклад вищої освіти
«Університету Короля Данила»)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.4>

РОЗВИТОК ФЕДЕРАЛІСТСЬКИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Розвиток української політичної і правової думки, як правило визначався наявністю національної держави, а тому основні правові концепції, що мали місце в попередні історичні епохи, в будь-якому випадку спрямовувалися на обґрунтування найбільш оптимального способу відновлення суверенітету та вибору форми організації держави. Одним із ключових періодів у розвитку українських політико-правових учень стало XIX – початок XX ст. Саме в той період з Європи на українські землі поширюються федералістські, соціалістичні, марксистські і навіть націоналістичні ідеї, а їх зміст трансформується і змінюється з урахуванням саме української специфіки. Саме ідеї федералізму, одними із перших набули широкого поширення, при цьому розвивалися паралельно, як на Наддніпрянщині так і на західноукраїнських землях, що політично належали Російській та Австрійській імперіям. Починаючи від декабристів і особливо членів Кирило-Мефодіївського товариства, федералістичні підходи до організації держави стають найбільш популярними. Одним із найвідоміших ідеологів федералізму був М. Драгоманов, однак, його концепція федеративного ладу мала на меті перебудувати вертикальну модель взаємовідносин на горизонтальну і забезпечити реалізацію соціальних прав і свобод. У другій половині XIX ст. ідеї федералізму в обох українських регіонах були практично ідентичними. Одночасно, спостерігалися й відмінності в розумінні федеративного устрою українських земель. Якщо у Галичині та Буковині в основу боротьби за відродження держави ставився національний чинник, а національно-територіальна автономія українських земель у складі Австро-Угорщини була пріоритетною, то в Наддніпрянщині переважав соціальний і політичний чинник. Встановлено, що утверджені в українській політичній і правовій думці XIX ст. ідеї федералізму мали важливе значення й на початку XX ст. і навіть в період Центральної Ради, адже знайшли своє практичне відображення в I та III Універсалах.

Ключові слова: федералізм, правова думка, державотворення, Галичина, Наддніпрянщина, М. Драгоманов, М. Грушевський.

Zhupnyk V. V. The development of federalist ideas in the Ukrainian state and legal thought in the 19th early 20th century

The development of Ukrainian political and legal thought, as a rule, was determined by the existence of a national state, and therefore the main legal concepts that took place in previous historical eras were, in any case, aimed at justifying the most optimal way of restoring sovereignty and choosing the form of state organization. One of the key periods in the development of Ukrainian political and legal scholars was the 19th – early 20th centuries. It was during that period that federalist, socialist, Marxist, and even nationalist ideas spread from Europe to Ukrainian lands, and their content was transformed and changed taking into account Ukrainian specificities.

It was the ideas of federalism that were among the first to become widespread, while developing in parallel, both in the Dnieper region and in the western Ukrainian lands that politically belonged to the Russian and Austrian empires. Starting with the Decembrists and especially the members of the Cyril and Methodius Society, federalist approaches to the organization of the state became the most popular. One of the most famous ideologues of federalism was M. Drahomanov, however, his concept of the federal system was aimed at rebuilding the vertical model of relations into a horizontal one and ensuring the realization of social rights and freedoms. In the second half of the 19th century, the ideas of federalism in both Ukrainian regions were practically identical. At the same time, there were also differences in the understanding of the federal system of Ukrainian lands. If in Galicia and Bukovina the national factor was the basis of the struggle for the revival of the state, and the national-territorial autonomy of the Ukrainian lands as part of Austria-Hungary was a priority, then in the Dnipro region the social and political factor prevailed. It was established that the principles established in the Ukrainian political and legal opinion of the 19th century, the ideas of federalism were also important at the beginning of the 20th century and even during the period of the Central Rada, because they found their practical reflection in the 1st and 3rd Universals.

Key words: *federalism, legal opinion, state formation, Galicia, Naddnipryan-shchyna, M. Dragomanov, M. Hrushevskyi.*

Вступ. В українській правовій думці впродовж попередніх століть сформувалися цілісні концепції розвитку українських земель. Власне, відсутність національної державності, була актуалізуючим фактором розвитку концепцій відновлення соборності та розвитку нових форм організації державної влади. Характерно, що окремі з цих концепцій обговорювалися й впродовж останніх десятиліть. Однією із таких концепцій була ідея федералізму. Власне, в українській політичній і правовій думці ідея федералізму є настільки ж актуальною і популярною, як й ідея соборності та самостійності. Поширення і розвиток побічних ідей серед українських мислителів відбулося у XIX – на початку XX ст., в час коли українські землі входили до складу Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Останнє й обумовило поширення федералістичних концепцій, адже широка національно-територіальна автономія у складі імперії, або політична самостійність суб'єкта видавалася найбільш оптимальною в плані реалізації. Власне, у XIX ст. федералізм обґрунтовувався насамперед соціально-економічними потребами, а відтак національними, культурними чи ідеологічними. На початку XXI ст. співвідношення між подібними підходами кардинально змінилося й на перше місце у федералістичних концепціях вийшли ідеологічні чи націоналістичні фактори.

З огляду на зазначене, розвиток ідей федералізму в українській правовій думці XIX – початку XX ст. актуальний для вивчення, як з наукової так і суспільної точки зору.

У науковому середовищі інтерес до політичних і правових поглядів українців впродовж попередніх історичних періодів завжди був великим. Показово, що правові погляди українців у XIX ст. стали об'єктом наукових досліджень й іноземних вчених, що вказує про ґрунтовність цих концепцій. Загалом, методологічною основою нашого дослідження стали праці таких українських та іноземних вчених, як С. Скульчика, О. Забзалюка, Л. Ілина, А. Карасевича, О. Ковриженка, А. Круглашова, К. Левицького, М. Луцького, Ю. Манелюка, О. Сліпущка, С. Пятоні та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження – структуризація та характеристика основних федералістичних ідей в середовищі українських громадських і політичних діячів XIX – початку XX ст., а також визначення місця ідей федералізму в системі формування концепції українського національного державотворення.

Результати дослідження. Саме поняття «федералізм» латинського походження, й означає у римському праві форму договору, за якою різні (політичні) утворення добровільно виконували разом окремі функції, зберігаючи при цьому свою автономію по відношенню до інших [17]. Таке формулювання і спосіб взаємодії кількох суб'єктів призвели до того, що федерація була ключовою формою організації держави в стародавньому Римі, й дозволила імперії тривалий час залишатися великою державою за умови, коли кожна з провінцій дотримувалася єдиних але не стандартизованих законів [18].

Власне федералізм був настільки ефективним, що реалізовувався і в середньовічних державах, зокрема й Київській Русі. Характерно, що основною передумовою до федеративного устрою стали соціально-економічні й політичні причини. По-перше, економічний розвиток окремих князівств давав можливість дистанціюватися від столиці й обмежуватися виключно формально-політичним визнанням влади київського князя. По-друге, система престолонаслідування вела до політично обумовленої системи поділу держави на дрібні уділи, які з кожним новим поколінням набували більшої політичної та економічної самостійності або прагнули їх. Показовим у цьому плані було рішення Любецького з'їзду князів 1097 року, коли встановлено договірні відносини між центральною владою та удільними князями, що й поклало початок новому державно-політичному устрою, що мав яскраво виражені федералістські тенденції [5, с. 19].

Надалі федералістичні норми прослідковувалися в державних утвореннях до яких входили українські землі в польсько-литовський період і навіть в період Гетьманщини. Полково-сотенний устрій останньої базувався саме на федералістичних ідеях.

Однак, саме у XIX ст. з огляду на еволюцію змісту самого поняття держава, зміст федералізму трансформувався. У європейській традиції державотворення впродовж XIX ст. поняття держава набуло нового змісту й почало асоціюватися з конституційними нормами. Розвиток конституціоналізму дозволив ідеологам федералізму довести широким суспільним верствам його «корисність», адже конституція гарантувала як певні політичні свободи окремих територій у межах держави, так і збереження цілісності останньої. Завдяки конституції стало можливим забезпечити нову конфігурацію взаємин між суб'єктами федерації, які залишаючись суверенними, добровільно розділяють окремі спільні завдання, а інші перетворюються в елементи автономного правління [18].

Популярність ідей федералізму в Європі XIX ст. пояснюється тим, що тогочасні держави набули сучасних ознак і перетворилися на складні механізми, що регулюють багато функцій і глибоко впливають на життя своїх громадян. У досліджуваний період федеративний устрій остаточно еволюціонував від форми правління де вся повнота влади належала елітам (абсолютистська імперія), до загального народовладдя.

Стосовно поширення ідей федералізму серед українців, то О.Забзалюк доводить, що першими, хто популяризував подібні ідеї у XIX ст. були декабристи [5, с. 20]. Ми частково погоджуємося з цією думкою, адже ідеологи декабристського руху в переважній більшості не були українцями, а в їхніх концепції перебудови імперії Романових, українським землям не відводилося якогось окремого місця. Однак, саме ідеї декабристів, зокрема погляди М.Муравйова вплинули на політичні переконання членів Кирило-Мефодіївського товариства. Найбільший вплив на поширення федералістичних ідей серед українців, мали на нашу думку, політичні події, що призвели до створення Сполучених Штатів Америки. Державотворчі процеси на Північноамериканському континенті, а також слов'янофільські ідеї призвели до формування концепції створення великої слов'янської держави. Один із лідерів кирило-мефодіївців М. Костомаров вказував, що «всі слов'янські народи з'єднуються між собою у федерацію подібно до стародавніх грецьких республік чи Сполучених Штатів Америки» [11, с. 474]. Схожої думки був і Г. Андрузький, який для реалізації слов'янської федерації пропонував взяти «за взірць Сполучені Штати чи нинішню конституційну Францію» [8]. Однак, ці погляди відображали популярні в той час слов'янофільські ідеї, які виникли в середовищі декабристів. Тільки у програмному документі товариства, «Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія» конкретизовано, що «кожне слов'янське плем'я

повинно мати свою державність і незалежність» [8]. Тобто, було запропоновано сучасний тип федерації, коли суб'єкти федерації володіють набором самостійних владних функцій, а центральна влада здійснюється за допомогою «загального Слов'янського собору із представників усіх племен» [9, с. 150-151].

Характерно, що політичні й правові ідеї кирило-мефодіївців відрізнялися від ідей російських слов'янофілів, й апелювали до дотримання принципів демократизму, соціальної рівності, політичної свободи, засудження самодержавства, експлуатації, кріпацтва, критика імперіалізму, як основного ярама України, апелювання до історичних звичаїв і традицій, тощо [16, с. 70].

У контексті дослідження ідей федералізму, що формувалися в середовищі членів Кирило-Мефодіївського товариства, цікавими видаються державницькі погляди Т. Шевченка. Однозначно, що митець не залишив жодної теоретичної праці, що стосується майбутнього укладу Української держави, але його численні твори сповнені саме федералістичними ідеями, апелюванням до пошуку власного Д. Вашингтона, рівності, свободи, ліквідації кріпацтва.

Закономірно, що федералістичні ідеї викликали спротив з боку імперської влади Росії, тому, як декабристи, так і члени Кирило-Мефодіївського братства і навіть представники російського слов'янофільства зазнавали переслідувань, арештів. Але не зважаючи на спротив влади, в середовищі українських громадсько-політичних діячів ідеї федеративного устрою майбутньої Української держави залишалися популярними.

На західноукраїнських землях перші концепції відновлення національної державності також почали формуватися у 1840-х роках, зокрема під час так званої «Весни народів». Однак, ідеї сформовані в середовищі «Руської трійці» та розвинуті під час загальноєвропейської революції 1848-1849 років спрямовувалися в бік забезпечення соборності етнічних українських земель, без чіткої конкретизації форми майбутнього державного утворення [6, с. 19]. М. Луцький, досліджуючи еволюцію федералістичних поглядів у Галичині XIX ст., стверджує, що їх поширення відбулося після прийняття конституційних актів 1861 року й створення крайових сеймів [14, с. 52]. Загалом, в західноукраїнських землях на середину XIX ст. були відсутні чіткі концепції відновлення/розвитку національної державності. Усі дискусії зводилися до визначення імперії у складі якої українські землі могли б розвиватися. Так, галицькі русофіли переконували, що такий політичний розвиток можливий у складі імперії Романових, а народовці доводили необхідність широкої національно-територіальної автономії українців у складі імперії Габсбургів. При цьому, саме робота крайового сейму стала каталізатором українського національного руху в Галичині та Буковині, сприяла його структуризації та політизації, а конституційні норми гарантували цілий ряд національних, культурних і політичних прав [7, с. 107]. Власне такі конституційні гарантії задовольняли українців й не сприяли розвитку будь-яких правових концепцій. Поширення останніх багато в чому залежало від переїзд в Галичину громадсько-політичних діячів Наддніпрянщини. Вивчаючи ідеї федералізму, то їх утвердження на західноукраїнських землях відбулося під впливом політичних і правових поглядів М. Драгоманова.

С.Скельчик вважає саме М.Драгоманова «найвидатнішим представником федералістичної думки в XIX ст.» [3]. В основі федералістичної концепції М. Драгоманова лежала його ідея «громадівського соціалізму». Мислитель вважав, що федерація, як форма організації держави є закономірним етапом [12, с. 414]. При цьому, сам мислитель не мав чіткого розуміння федералізму, як форми державного ладу. Він у своїх роботах часто, і як синоніми використовував терміни «федерація», «федералістичні зв'язки», «федералізм» й мав на увазі як форму взаємозв'язку між державами, так і форму взаємозв'язку між окремими громадами чи територіями [10, с. 10].

Загалом, драгоманівський федералізм розвивався у двох паралельних площинах. Перша – федералізація імперії Романович, з якої, на думку М. Драгоманова, Україна не мала шансів виокремитися як незалежна держава. Друга – федеративний устрій самих українських земель, які на думку мислителя характеризувалися відсутністю політичної єдності, етнічними та національними відмінностями [2]. Тобто, у М. Даноманова йдеться про «федер-

ралізм земель» та «федералізм народів». Характерно, що цю концепцію він рекомендував реалізувати не в імперії Романових, а в Австро-Угорщині, адже народи, що входили до її складу мали тривалішу історію існування національних держав, а отже політичні й інші відмінності. Стосовно ж окремішності українських земель у складі Російської імперії, то М. Драгоманов такі перспективи відкидав. Більше того, Україну, Польщу, Литву, Грузію, він називав недержавними народами, державність яких може бути реалізована тільки в межах федеративної Росії [1, с. 102].

На нашу думку, концепція федералізму яку відстоював М. Драгоманов була далекою від класичної. Його основна мета полягала у ліквідації російського самодержавства та централізму влади з відповідним посиленням місцевого самоврядування. Громадівський соціалізм М. Драгоманова передбачав формування федеративної демократичної республіки, яка складалася не з окремих штатів, а гарантувала широкі повноваження органам місцевого самоврядування.

Драгоманівський федералізм був швидше не про ступінь підпорядкування суб'єктів федерації центральній владі, чи їх самостійність, а про зміну вертикальних механізмів влади на горизонтальні, що вкотре ґрунтувалося на бажанні ліквідувати російське самодержавство і усталену в імперії Романових абсолютистську монархію, яка взагалі відкидала ідею конституції, а про розширення політичних прав окремих регіонів, й мови не могло йти.

Не зважаючи на зміст поглядів М. Драгоманова, вони мали насамперед значний вплив на політичну думку України останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Особливо, його ідеї вплинули на політичні переконання галицьких мислителів С. Подолинського та І. Франка.

Окремі українські дослідники, зокрема О. Забзалюк аргументують думку, що першими ідеологами ідей федералізму в Галичині були представники народництва, зокрема депутат Галицького сейму С. Качала, який вказував на «необхідність федералізму не стільки коронних країв, скільки федералізму народностей і широку самоуправу» [4, с. 176]. Подібні думки були популярними й в стінах Буковинського сейму, де депутати пропонували створити з українських земель окрему національно-територіальну провінцію в межах імперії Габсбургів [13, с. 575]. Оскільки подібні думки активно поширювалися у 1870-х роках, їх актуальність, на нашу думку, обумовлювалася не стільки розгортанням федералістичних ідей серед українців Галичини і Буковини, як політичним ладом Австро-Угорської монархії, конституція якої гарантувала народностям імперії ряд політичних і культурних прав. Окрім цього, слід враховувати національну ситуацію в регіоні, адже в Галичині та Буковині українці активно протистояли з поляками та румунами, відповідно, й намагалися довести свою національну окремішність, яка в тому числі гарантувалася конституційними нормами.

Національний чинник був закономірним для державницьких і правових поглядів українців Галичини й дійсно знайшов своє відображення у федералістичних поглядах цілої плеяди політиків і громадсько-політичних діячів, таких, як Ю. Бачинський, В. Будзинівський, М. Ганкевич, О. Колесса, Є. Левицький, В. Охримович, які відстоювали ідею «федералізації імперії, з поступовим утворенням національних держав» [4, с. 176].

Можна констатувати, що для західноукраїнських земель, зокрема для Галичини, ідея федералізму не була популярною. Політична боротьба за досягнення національно-територіальної автономії українських земель у складі імперії Габсбургів була не виразом поширення федералістичних ідей, а боротьбою за забезпечення національно-культурних і політичних прав гарантованих конституцією 1867 року. Однак, були й певні винятки. Як уже зазначалося вище, під впливом поглядів М. Драгоманова, зокрема І. Франка, на одному з етапів власного політичного становлення був прихильником ідеї федералізації. Характерно, що його погляди були близькими до ідей Драгоманова і навіть галицьких москвофілів. Так, І. Франко висував ідею політичної самостійності українських земель у складі федеративної демократичної російської держави. Це на його думку було першим кроком до «федерації слов'янських народів, а в майбутньому – і всесвітньої федерації» [4, с. 177]. У 1890-х роках, будучи членом Русько-української радикальної партії І. Франко відмовився від федералістичних поглядів і взагалі відкидав можливість розвитку українських земель у складі Російської імперії.

Розвиток правової думки в перші десятиліття XX ст. обумовлювався різними політичними обставинами, демократичною революцією в імперії Романових, Першою світовою війною та революційними подіями 1917-1921 років. Якщо українці Галичини і Буковини спрямовували усю свою діяльність на досягнення національно-територіальної автономії і вирішення національного питання і їх правові погляди були просякнуті ідеями соборності [6, с. 19], то в Наддніпрянщині спостерігалось зростання соціалістичних ідей для яких федерація, як форма організації держави була ключовою. В цьому контексті, одним із найбільш активних прихильників ідеї федералізації був М. Грушевський. В практичній площині федералістичні погляди М. Грушевського остаточно проявилися власне під час революційних подій 1917 року, адже українські землі розумілися виключно як автономна одиниця у складі федеративної Росії. Одним із основних аргументів на користь такої думки був багатонаціональний склад населення України й прихильність до ідей панславізму [15, с. 279-280].

Висновки. Таким чином, для української політико-правової думки, ідея федералізму є історично обумовленою, адже в період Київської Русі вона реалізовувалася практично. У XIX ст. в умовах розвитку класичних ідей федералізму в Європі, ця політична ідея набуває поширення і серед українських мислителів. Починаючи від декабристів і особливо членів Кирило-Мефодіївського товариства, федералістичні підходи до організації держави стають найбільш популярними. Одним із найвідоміших ідеологів федералізму був М. Драгоманов, однак, його концепція федеративного ладу мала на меті перебудувати вертикальну модель взаємовідносин на горизонтальну і забезпечити реалізацію соціальних прав і свобод.

На західноукраїнських землях ідеї федералізму були менш популярні, а їх поширення обумовлюється винятково боротьбою за створення національно-територіальної автономії українських земель в межах імперії.

Загалом, утверджені в українській політичній і правовій думці XIX ст. ідеї федералізму мали важливе значення, адже на початку XX ст. і навіть в період Центральної Ради, вони були популярними. Не втратили своєї актуальності ідеї федералізму і в наш час, особливо активно їх обговорюють в умовах адміністративної реформи.

Список використаних джерел:

1. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. Geneve; Bale; Lyon: H. Georg, 1877. 152 с.
2. Драгоманов М. Переднє слово до «Громади». URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uwnaCa0isv4J:litopys.org.ua/drag/drag11.htm+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
3. Скульчик С. Федералізм М. Драгоманова. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Lki_ZZytVsUJ:www.ditext.com/yekelchik/federal.html+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
4. Забзалюк О. В. Ідеї федералізму середини XIX – початку XX ст. в Галичині. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 174-178.
5. Забзалюк О. Генеза ідей федералізму в історії української політико-правової думки (кінець IX – середина XIX ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Юридичні науки*, 2012. № 4. С. 17-24.
6. Ілин Л. М. Ідея «соборності» в державотворчих концепціях Галичини XIX – початку XX ст. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2019. № 8. С. 15-21.
7. Ілин Л. М. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2017. № 2. С. 105-109.
8. Карасевич А., Лисенко Л. Ідея слов'янської федерації у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. URL: <https://cutt.ly/hKfpZpf>.
9. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія та ін.; упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1990. Т. 1. 1990. 544 с.

10. Ковриженко О. Погляди М. П. Драгоманова на федеративний устрій суспільства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 06. Історичні науки*. Випуск 5. С. 9-12.
11. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. К., Изд-во при КГУ, 1989. 736 с.
12. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. 488 с.
13. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918. Ч.3. Львів, 1930. 776с.
14. Луцький М. І. Формування ідей федералізму у Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С. 51-58.
15. Манелюк Ю. Федералістські концепції української державності кінця XIX – початку XX століття як складова частина ідеології панславізму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 4. С. 271-281.
16. Сліпушко О. Суспільно-політичні ідеї Кирило-Мефодіївського братства у художньому просторі поезій Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Вип. 16. С. 66-74.
17. Kalypso N. «Our European Demoi-crasy», in *Whose Europe? National Models and Constitution of the European Union*, eds S. Weatherill and K. Nicolaidis (Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 137-152. URL: <https://users.ox.ac.uk/~ssfc0041/EurDem.pdf>.
18. Piattoni S. Federalism and Its Competitors: Which Template for Contemporary Europe?. *Dans L'Europe en Formation*, 2012/1 (n° 363). P. 9-20. URL: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2012-1-page-9.htm#no8>.

